

2. Про воєнний та надзвичайний стан, захист і оборону України: збірник основних нормативних документів. Видавництво: А. В. Паливода. Київ, 2022. 144 с.

Будко Тетяна Володимирівна,
головний науковий співробітник
Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України, доктор
юридичних наук, професор, заслужений діяч
науки і техніки України

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОВАДЖЕННЯ СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ (експертних досліджень) В ОРГАНАХ МВС УКРАЇНИ

Однією із затребуваних галузей експертних знань у роботі судових, багатьох правоохоронних, а також правозахисних органів на сьогоднішній день є судова лінгвістика. Дана галузь, під тими чи іншими назвами, здавен відігравала неабияку роль у розкритті та попередженні певної категорії злочинів, але на системне явище в Україні висновки експерта-лінгвіста перетворилися приблизно з 1971 року, коли була впроваджена судово-авторознавча експертиза [5]. Пізніше, коли склалася стійка практика звернення слідчих, співробітників оперативних підрозділів, адвокатів, прокурорів і судів до судових експертів як Служби безпеки України, так і судово-експертних установ Міністерства юстиції України, по допомогу у вирішенні питань щодо встановлення у змісті текстів публікацій, інтернет-повідомлень, листівок, різноманітних видань, публічних виступів, телепрограм та інших джерел наявності пропаганди війни, пропаганди релігійної винятковості, погроз здоров'ю та життю особи, закликів до повалення конституційного ладу, до захоплення державної влади, до масових заворушень, до здійснення інших деструктивних дій, посягань на територіальну цілісність і недоторканість держави, надання вказівок, наказів, настанов, вимагання грошових сум, а також наявності висловлювань, які порочать честь, гідність та ділову репутацію осіб, і багато іншого, - у 2015 році був офіційно введений в дію другий вид судово-лінгвістичної експертизи – семантико-текстуальна, хоча взагалі-то цей вид досліджень здійснювався в СБУ з 1993 року в межах судово-авторознавчої експертизи [3; 8].

Станом на 2023 рік в Україні до переліку судових експертиз включено судово-лінгвістичну експертизу, яка складається з авторознавчої експертизи писемного мовлення й семантико-текстуальної експертизи писемного та усного мовлення, що здійснюються експертними установами, підрозділами МЮ та СБ України, а також розпочали здійснювати у деяких регіонах в системі

МВС України. Паралельно у межах ЗУ “Про наукову і науково-технічну діяльність” проводяться лінгвістичні експертизи фахівцями, які не внесені до реєстру судових експертів, але коло питань, які ними вирішуються, зазвичай обмежене, перш за все – неможливістю надавати висновки у кримінальних провадженнях.

У системі органів МВС України ані авторознавча експертиза, ані семантико-текстуальна не здійснювалися до кінця 2022 року, і взагалі, як свідчить практика, можливості даних експертиз були маловідомі в поліції. Здебільшого із НПУ зверталися і звертаються по допомогу до експертів-лінгвістів за не так давно переданою із СБУ під юрисдикцію органів МВС лінією боротьби з релігійним екстремізмом, розпалюванням міжконфесійної, національної, міжетнічної та ін. ворожнечі. І то при цьому оперативне супроводження розслідування таких справ часто здійснюють співробітники СБУ, для яких залучення експертів-лінгвістів є усталеною традицією. Не мені судити, чим керувався законодавець, але навряд чи у державі із такою кількістю конфесій, вірян, доцільною була зазначена передача вказаної лінії роботи. Релігійний екстремізм, міжконфесійні конфлікти, підігрітий зовні розбрат за мовною ознакою, за етнічною належністю і т.п., якщо вони мають системний, масовий характер, це становить загрозу національній безпеці України (що підтверджується і сьогоднішнім), і така протиправна діяльність мала б розслідуватися Службою безпеки України.

В умовах широкомасштабної збройної агресії РФ проти України із органів МВС України дуже багато на дослідження потрапляють матеріали з ознаками злочину, передбаченого ст. 436-2 КК України (“Колабораційна діяльність”).

Трапляються випадки, коли органи поліції призначають авторознавчу експертизу (експертне дослідження), в основному ідентифікаційного плану. Коли ж експерт паралельно встановлює факти диктування, співавторства, перебування автора у стані психічної напруги, наявності ознак патології мовно-розумових процесів, взагалі надає соціально-демографічний портрет за текстовим повідомленням (вік, стать, професія, освіта, основна мова спілкування, діалект, соціальний статус автора, факт навмисного викривлення мовлення тощо), здебільшого це визиває подив у такого замовника експертизи чи експертного дослідження. На це є дві причини – відсутність міжвідомчого інформування в умовах сучасної конкуренції, а також відсутність відповідної інформації або вкрай застарілі дані щодо певних видів експертиз у підручниках криміналістики, за якими навчаються сучасні юристи.

Маючи досвід експертної роботи у галузі судової лінгвістики з 1986 року, плідно пропрацювавши із різними поколіннями оперативних працівників, слідчих, прокурорів, тепер вже й детективів із різних правоохоронних органів як на стадіях оперативного розшуку,

контррозвідувального пошуку, так і на стадіях розслідування, судового слідства, хочу зазначити, що провадження судово-лінгвістичної експертизи, особливо авторознавчої її частини, завжди як дзеркало відбивало, з одного боку, кардинальні кадрові зміни у правоохоронних органах, коли руйнувалися принципи наставництва і про цю експертизу на деякий час забували, а з іншого – виникнення недовіри до неї у тому чи іншому регіоні як до чогось суб'єктивного чи марного внаслідок некомпетентності експерта за зоною обслуговування, якому надали право підпису за формальними ознаками (має вищу філологічну освіту, іспит здав, книжки-методики має), і закономірне припинення її застосування в оперативно-розшуковій діяльності, досудовому та судовому слідстві.

Зараз, якщо семантико-текстуальна лінгвістична експертиза розрекламована засобами масової інформації у зв'язку із різними резонансними справами, то авторознавча експертиза поступово вийшла на рівень постійних звернень, зокрема у Києві, Луцьку та Дніпрі, лише завдяки компетентності наявних там експертів. В авторознавчій експертизі (експертному дослідженні) все дуже просто: експерт складає портрет, оперативно-слідча група шукає особу за складеним портретом, витрачає державні кошти, в тому числі на відрядження в інші регіони, і якщо ці пошуки виявилися марними, у результаті все же таки знаходять автора дослідженого документа, але із зовсім іншими “портретними” даними, то до такого експерта більше не звертаються. Авторознавчі дослідження щодо складання портрету зловмисника є дуже відповідальними, напряду пов'язаними із розробкою версій, а тому абсолютно прозорими, такими, що достатньо легко перевіряються на свою хибність. Раніше у практиці СБУ, підрозділів карного розшуку МВС України експерт-авторознавець взагалі брав безпосередню участь у так званому “мозковому штурмі”, націленому на розробку пошукових версій, разом із оперативними співробітниками, оперативними психологами, слідчими. Зараз таке спілкування є протизаконним. Експерт щось написав, відправив, зворотного зв'язку немає, головне – виконав роботу, не знайшли - то просто погано шукали. І навпаки: оперативний співробітник не володіє достатніми знаннями, досвідом, в якому місці слід шукати людину з отриманими від експерта характеризуючими даними, і далі розповсюджується інформація, що авторознавча експертиза нічого не дає, вона як погане ворожіння.

Неодноразово висловлювалася думка і про те, що авторознавство, як і почеркознавство, незабаром зникнуть із переліку експертиз за непотрібністю, тому що світ невпинно переходить на новітні технології, а разом із ним і на нові методи розслідування злочинів. Тим не менш, почеркознавча експертиза як існувала, так і існує, розвиваючись далі, тому що ніхто до сьогодні не відмінив підпис особи у документах, рукописні записи у заповітах, угодах,

певні види рукописних заяв тощо. Так само авторознавча експертиза лише поглиблюється і розширює власні можливості, в тому числі періодично замінюючи собою весь технологічний та технічний арсенал способів, прийомів пошуку, наприклад, телефонних терористів, терористів у мережі Інтернет, авторів електронних погроз тощо.

Саме в Україні зародилося судове авторознавство, саме до нас приїздили на навчання у Харків (система МЮ) та у Київ (система КДБ) зі всього колишнього СРСР експерти, оперативні співробітники за лінією роботи. На пострадянському просторі, як свідчать мої власні відрядження та колег, в Україні залишається чи не єдиний осередок науково обґрунтованого, результативного здійснення авторознавчих досліджень. Але замість того, щоб продовжувати традиції, розвивати надбання попередників, ми із захопленням дивимося іноземні детективи про профайлерів та масово звертаємося по допомогу до всіляких екстрасенсів.

Так само в Україні була розроблена і впроваджена максимально наближена до потреб правоохоронних, судових органів семантико-текстуальна експертиза писемного та усного мовлення зі своїми власними методами, відмінними від чистої лінгвістики [4; 6], але ми надаємо перевагу російським лінгвістичним розробкам [1; 2 та ін.], мало узгодженим із юриспруденцією, або йдемо до викладачів ВНЗ, які не розуміються на судових експертизах.

Багато років я відстоювала позиції про необхідність впровадження власної судово-лінгвістичної експертизи в органах МВС України, нарешті це відбулося. Епоха універсальних експертів, в тому числі у галузі судової лінгвістики, на мою думку, доходить кінця. Головними чинниками цього явища є суттєве звуження спеціалізації під час навчання у ВНЗ, у непоодиноких випадках погіршення якості вищої філологічної освіти, а також страшна засміченість інформаційного простору псевдонауковими філологічними розробками, теоретичними “вишукуваннями” і т.п., достовірність яких викликає сумнів. Логічним виходом з цієї ситуації я вбачаю спеціалізацію експертів за профілем роботи правоохоронного органу, в якому чи при якому вони працюють. Мені можуть заперечити прибічники об’єднання всіх експертів під один дах (звичайно, Міністерства юстиції) – така спеціалізація призведе до місництва, експерти робитимуть те, що їм накажуть правоохоронці. Стара і безглузда пісня, яку розпочали, якщо не помиляюся, наприкінці 80-х років у Москві, і до якої залюбки вдаються адвокати в разі ймовірності програшу у справі. Експерт несе кримінальну відповідальність за складений нею документ-висновок. І цей документ можна перевірити на предмет його істинності не лише через відповідність його зібраним у справі доказам, а й в ході допиту експерта, і шляхом призначення нової (повторної, додаткової, комісійної, комплексної) експертизи в

інші установи, і запитами до експертних установ, і рецензуванням висновку експерта іншими фахівцями, і т.п.

Отже, щодо спеціалізації. Мені, як експерту СБУ (паралельно МЮ), наприклад, було складно відповісти на питання оперативного співробітника з поліції “До якої категорії “кримінальників” (“уголовников”) відноситься дана особа за жаргонізмами, які вона вживає у мовленні?” Прийшлося здобувати значний обсяг “маляв”, зразків інших видів листування ув’язнених, вивчати їх. Виникають труднощі і в ході дослідження об’єктивного змісту листування розповсюджувачів наркотичних засобів. Мене не зрозуміють в СБУ, якщо я розроблятиму, наприклад, методику розпізнавання у змісті тексту, усного виступу пропаганди жорстокості, насильства стосовно тварин, поняття прихованої реклами наркотиків або схиляння до їх вживання у виступах на телеканалах тощо - із подальшими пропозиціями щодо внесення відповідних змін до КК України. Так, зокрема, у сумнозвісній справі стосовно особи, яка іменує себе “Doghunter”, ми з колегою із КНДІСЕ МЮ, раніше не стикаючись із цим питанням, із подивом виявили, що пропаганда культу насильства та жорстокості в Україні розглядається лише через призму творів (ст. 300 КК України [7; 9]), до яких, за юридичним визначенням, не відносяться інтерв’ю, виступи у ЗМІ, як би в них не закликали до вбивства тварин. На останок, коментуючи своє рішення, суд, враховуючи резонансність справи у середовищі захисників тварин, поспішив звинуватити експертів у неясності висновку. Хто має піднімати всі ці нашарування невирішених юридичних і лінгвістичних питань, від яких залежать долі, кар’єри людей, віра у справедливість? Кожен за своїм напрямом роботи, спрофільованим на вирішення завдань за конкретними категоріями справ.

Чи не безглуздя буде перекладання функцій експерта СБУ, який допомагає, аналізуючи об’єктивний зміст листування між агентом та резидентом, виявити ознаки розвідувально-підривної діяльності, на експерта СБУ МЮ чи МВС України або взагалі на якогось “незалежного експерта”? Може, хай будь-хто, аби не експерти СБУ, розбираються і з матеріалами, які містять пропаганду тероризму, ознаки навчання чи підготовки до вчинення терористичних актів, замасковану умовностями передачу відомостей про переміщення військ, збройної техніки тощо? У поліції своя специфіка, у СБУ своя, у МЮ – теж, але надто широка, щоб якісно робити все. На мій погляд, щоб не очікувати у величезних чергах експертних установ інших відомств на висновки лінгвістичних експертиз чи експертних досліджень, МВС доцільно прискорити у своїх установах, підрозділах створення власних експертних ділянок лінгвістичних досліджень із певною спеціалізацією.

Теоретично так можна нібито утворювати при кожному правоохоронному органі власні експертні підрозділи. Не впевнена

щодо інших видів експертиз, але об'єкти і задачі традиційних криміналістичних експертних досліджень, судово-лінгвістичних експертиз, наприклад, у замовленнях з боку НАБУ, ДБР відрізняються лише політичною значущістю фігурантів, значними розмірами грошових сум, ступенем резонансності справ або секретністю розслідування тощо, а не своєю сутністю. Тобто лінгвістичні експертизи для НАБУ й ДБР не потребують якоїсь спеціалізації експертних знань.

Вказана спеціалізація не унеможливає перевірку об'єктивності експертів шляхом призначення експертиз в інші установи. Існують загально визнані алгоритми експертного дослідження мовлення, які дозволяють вирішувати будь-яку задачу як авторознавчої експертизи, так і семантико-текстуальної, просто експерт, який не спеціалізується, наприклад, на мовленні наркодилерів, витратить більше часу на проведення експертизи, ніж його колега із МВС, фахівець у цій галузі, але також відповідь на поставлене питання.

Каменем спотикання у розвитку судово-лінгвістичної експертизи є підбір кадрів, особливо авторознавців. За моїми спостереженнями філологи здебільшого мають добру пам'ять, володіють великим обсягом інформації, в той же час у них залишає бажати на краще аналітичне мислення, але філолога можна навчити здійснювати аналіз об'єктивного змісту мовного повідомлення за принципами експертології. Що ж стосується авторознавства, то фахівців у цій галузі завжди можна було перерахувати на пальцях. Кандидат в авторознавці, окрім володіння глибокими базовими знаннями, має бути "опером" від філології, уважним, спостережливим, із тонкою психічною організацією, здібністю перевтілення в образ невідомого автора, розвиненими аналітичними здібностями, і таким, що постійно буде саморозвиватися.

Керівники експертних підрозділів можуть зауважити – навіщо нам такі проблеми, краще відкрити більше технічних спеціальностей, а для вирішення певної категорії авторознавчих завдань є апарат спеціалістів з числа довірених осіб або агентів (не знаю, як на сьогоднішній день називаються в органах МВС такі особи). Одне не заважатиме іншому, але перевага висновку експерта полягає у тому, що він все ж таки є джерелом доказів у справі. До того ж, як показав проведений мною свого часу через оперативних співробітників експеримент, жоден з агентів-спеціалістів, в силу відсутності експертно-криміналістичної підготовки щодо системного, поетапного вивчення об'єктів дослідження, не розпізнав у переданих мною текстах навісного викривлення мовлення.

Підсумовуючи висловлене, з огляду на широке коло специфічних завдань, які виконують органи МВС України, в тому числі, пов'язаних із різноманітними мовними документами, аудіозаписами розмов, вважаю актуальним подальше впровадження у

практику експертних установ та підрозділів даної системи експертних ділянок за напрямом “судово-лінгвістична експертиза”, але не таких, що дублювали би вже існуючі, а розвивали власну спеціалізацію із врахуванням специфіки об’єктів оперативного розшуку, злочинів, що розслідуються органами МВС України.

Список використаних джерел

1. Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста : теоретические основы и практика : учебное пособие. – 5-е изд. – М.: ФЛИНТА : Наука, 2013. 592 с.
2. Бринев К.И. Теоретическая лингвистика и судебная лингвистическая экспертиза : монография / К.И. Бринев ; под ред. Н.Д. Голева. – Барнаул : АлтГПА, 2009. 252 с.
3. Будко Т.В. Теория и практика исследования речевых текстуальных источников информации в деятельности СБ Украины: Монография. – К.: НА СБ Украины, 2003. 279 с.
4. Будко Т.В. Проблемні питання судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення та рекомендації щодо їх вирішення. Монографія. – К.; НА СБ України, 2017. 85 с.
5. Вул С.М. Криминалистическое исследование признаков письменной речи. – К.: РИО МВД УССР, 1973. 43 с.
6. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи / Т.В. Будко. – К.: Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, 2020. – 55 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред.. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: “ЮСТІНІАН”, 2012. 1223 с.
8. Литвин (Будко) Т.В. Неидентификационные исследования в судебно-лингвистической экспертизе письменной речи. – К., 1995. 395 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. – К.: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.